

ارزیابی عملکرد تعاونی‌های تولید روستایی با رویکرد توسعه کشاورزی پایدار (مطالعه موردی: شهرستان نیشابور)

مریم هادیزاده بزاز* - خدیجه بوزرجمهری^۲ - حمید شایان^۳ - محسن نوغانی دخت بهمنی^۴

۱- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

۲- دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

۳- استاد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

۴- دانشیار برنامه‌ریزی اجتماعی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۰۷/۲۲ صص ۱۱۱-۱۲۵ تاریخ تصویب: ۱۳۹۳/۱۱/۲۸

چکیده

هدف: هدف اصلی این مقاله ارزیابی عملکرد تعاونی‌های تولید در ارائه خدمات زیرساختی به روستاهای تحت پوشش و تحلیل تأثیر آن در توسعه کشاورزی پایدار در شهرستان نیشابور است.

روش: روش تحقیق توصیفی-تحلیلی بوده و گردآوری اطلاعات به صورت میدانی و اسنادی صورت گرفته است. جامعه آماری تحقیق شامل کشاورزان عضو تعاونی‌های تولید روستایی از ۱۲ روستای دارای تعاونی تولید در سطح شهرستان نیشابور است. ابتدا عملکرد تعاونی‌های تولید در ارائه خدمات زیرساختی توسعه کشاورزی به روستاهای تحت پوشش با استفاده از ۱۱ شاخص از طریق تکنیک تاپسیس، ارزیابی، مقایسه و رتبه‌بندی شده‌اند. سپس پایداری کشاورزی در قالب ۱۳ شاخص اقتصادی، ۱۶ شاخص اجتماعی و ۲۰ شاخص زیست‌محیطی به تفکیک روستاهای تحت پوشش تعاونی‌ها، مورد تحلیل قرار گرفته است.

یافته‌ها: نتایج تحقیق نشان می‌دهد تعاونی‌های تولید فوشنجان، سیمرغ ۵ و سیمرغ ۴ با سطح عملکرد ۰/۸۹۶، ۰/۴۷۱ و ۰/۳۹۸ نسبت به سایر تعاونی‌های شهرستان، خدمات فنی و زیرساختی بیشتری را به روستاهای تحت پوشش خود ارائه داده‌اند و پایداری کشاورزی در این روستاها بالاتر از سایر روستاهاست. بررسی میانگین پایداری در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی در روستاهای تحت پوشش تعاونی‌ها، به ترتیب ۲/۷۴، ۳/۳۳ و ۲/۴۱ به دست آمد که نشان می‌دهد تعاونی‌ها در زمینه پایداری اجتماعی بیش از حد متوسط، اما در زمینه پایداری اقتصادی کمی کمتر از متوسط و در مورد پایداری زیست‌محیطی ضعیف عمل نموده‌اند. همچنین ضریب همبستگی اسپیرمن، میان رتبه تعاونی‌ها از نظر ارائه خدمات به روستاها و رتبه پایداری کشاورزی در ابعاد مختلف، نشان‌دهنده رابطه مستقیم و معنادار میان ارائه خدمات و افزایش پایداری در بعد اقتصادی و اجتماعی پایداری است. **محدودیت‌ها/راهبردها:** عمده‌ترین محدودیت تحقیق فقدان آمار و اطلاعات کافی در مورد تعاونی‌های تولید و عملکرد آن‌ها در چند سال گذشته بوده است. **راهکارهای عملی:** توسعه تعاونی‌های تولید قبل از آن که به تعاونی و اعضا تعاونی مربوط باشد به میزان حمایت تخصصی و تکنولوژیکی دولت بستگی دارد.

اصالت و ارزش: در این تحقیق، ابتدا عملکرد تعاونی‌های تولید در روستاهای تحت پوشش مورد بررسی قرار گرفته و سپس تأثیر تعاونی‌ها به عنوان یک نظام بهره‌برداری مناسب که می‌تواند بر کم و کیف عملکرد کشاورزی اثر بگذارد بررسی شده است.

کلیدواژه‌ها: تعاونی تولید، خدمات زیرساختی، کشاورزی پایدار، شهرستان نیشابور

۱. مقدمه

۱.۱. طرح مسئله

در جامعه در حال گذار ایران، بخش کشاورزی جهت تأمین نیازهای اساسی جامعه و توسعه ملی و ایجاد زمینه‌های اشتغال و درآمد روستاییان و توسعه روستایی، از اهمیت و جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. بر این مبنا حرکتی پویا و پایدار در جهت استفاده بهینه از منابع موجود، افزایش کیفیت و کمیت تولید محصولات با تأکید بر حفظ و احیا محیط‌زیست، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. اساسی‌ترین و بنیادی‌ترین مانع جهت نیل به این اهداف و دستیابی به توسعه پایدار کشاورزی، مربوط به نظام کشاورزی است که نظام بهره‌برداری کانون و هسته مرکزی آن را تشکیل می‌دهد. این مهم با تحولات بنیادین و همه‌جانبه در ساختار کشاورزی از طریق نهادمندی نظام بهره‌برداری بهینه و مناسب امکان‌پذیر است؛ زیرا کلیه عوامل محیطی و انسانی از طریق نظام بهره‌برداری مناسب می‌تواند کیفیت و کمیت عملکرد کشاورزی را به‌طور مؤثری افزایش دهد.

در شرایط کنونی بخش قابل‌ملاحظه‌ای از امکانات بالقوه توسعه کشاورزی یعنی ۴۰ درصد منابع آب‌و خاک کشور در اختیار واحدهای خرد و دهقانی است و حدود ۴۰ درصد از تولیدات کشاورزی نیز مرهون فعالیت این واحدهاست (حقوقی، ۱۳۹۱، ص. ۲۶۱). نظام بهره‌برداری خرده‌مالکی به دلیل کوچک‌تر شدن تدریجی اندازه مالکیت‌ها، با چالش‌های اساسی روبروست. غالب بودن ساختار سنتی و معیشتی نظام خرده‌مالکی در اغلب مناطق روستایی کشور با ویژگی‌هایی چون اراضی خرد و پراکنده، عدم توان استفاده بهینه از منابع تولید، پایین بودن عملکرد، مدیریت ضعیف و غیررسمی، سطح اطلاعات و تکنولوژی بسیار نازل، بی‌سوادی و کم‌سوادی جامعه کشاورز و ... امکان تحقق بخشیدن به اهداف توسعه کشاورزی پایدار را کاهش می‌دهد. حل این مانع ساختاری ریشه‌ای تاریخی دارد و همواره در مباحث توسعه قبل و بعد از انقلاب مورد توجه قرار گرفته و به طرق مختلف با آن برخورد شده است: قبل از انقلاب، نوسازی کشاورزی از طریق اصلاحات ارضی و تشکیل شرکت‌های کشت و صنعت و سهامی زراعی که مانع مشارکت روستاییان در توسعه روستا و کشاورزی شد و پس از انقلاب نیز انحلال سریع این شرکت‌ها و تقسیم اراضی آن میان روستاییان، اقدامات شتاب‌زده‌ای بود که مسئله خرد شدن اراضی و افزایش نظام خرده مالکی را شدت بخشید. لذا

در برنامه‌های توسعه اقتصادی - اجتماعی خصوصاً پس از انقلاب، ایجاد تحولی مطلوب در جهت حل مشکل خرده‌مالکی از طریق توسعه تعاونی‌های تولید، مورد تأکید قرار گرفت. توسعه نظام بهره‌برداری تعاونی تولید به‌عنوان یکی از نظام‌های بهره‌برداری مناسب با شرایط اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مناطق روستایی، می‌تواند مهم‌ترین و اساسی‌ترین مسائل نظام کشاورزی کشور را در این بعد کلان و ساختاری مرتفع نماید. تشکیل و توسعه تعاونی‌های تولید به شکل رسمی آن توسط دولت، از برنامه‌هایی است که خصوصاً پس از انقلاب از نظر بسیاری از کارشناسان و متخصصان بخش کشاورزی مورد تأکید قرار گرفته و بدین لحاظ در سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی، حجم عظیمی از فعالیت‌های کشاورزی و خدمات‌رسانی به جامعه روستایی و کشاورز توسط تعاونی‌های تولید در بخش کشاورزی پیش‌بینی شده و برای ایجاد و حمایت از آن‌ها هزینه زیادی اختصاص داده شده است.

با این نگرش در چند سال اخیر، پهنه جغرافیایی استان خراسان رضوی و به‌ویژه در شهرستان نیشابور، شاهد افزایش کمی تعاونی‌های تولید بوده است. در این زمینه لازم است موضوع توسعه کشاورزی پایدار در چارچوب توسعه تعاونی‌های تولید روستایی مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد.

در چارچوب مسائل مطرح شده، سؤال اصلی تحقیق این است که تعاونی‌های تولید در شهرستان نیشابور تا چه حد توانسته‌اند تحولی کیفی و ساختاری در بخش کشاورزی ایجاد کنند و در جهت تحقق توسعه کشاورزی پایدار عمل نمایند؟ بر این مبنا تحقیق حاضر سه هدف جزئی زیر را دنبال می‌کند:

۱- بررسی عملکرد تعاونی تولید روستایی شهرستان نیشابور در ارائه خدمات زیرساختی توسعه کشاورزی به روستاهای تحت پوشش.

۲- بررسی و تحلیل اثرات تعاونی‌های تولید در توسعه کشاورزی پایدار در سه بعد پایداری اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی.

۳- مقایسه میزان ارائه خدمات زیرساختی کشاورزی به روستاهای تحت پوشش و تأثیر آن بر افزایش پایداری کشاورزی.

در این تحقیق ابتدا عملکرد تعاونی‌های تولید از نظر ارائه خدمات زیرساختی کشاورزی به روستاهای تحت پوشش، مورد بررسی قرار گرفته و تعاونی‌ها با توجه به شاخص‌هایی چون

در خصوص نقش تعاونی‌های تولید بر توسعه کشاورزی پایدار، مطالعات زیادی در ایران و جهان انجام شده است. در این زمینه برخی مطالعات گویای آثار و پیامدهای مثبت تعاونی‌های تولید بر توسعه کشاورزی پایدار است و برخی مطالعات نیز چالش‌ها و مشکلاتی که تعاونی‌های تولید با آن مواجه هستند را مطرح نموده‌اند که مانع از تأثیرات مثبت اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی بر نواحی روستایی و بخش کشاورزی شده است که به برخی مطالعات انجام شده به شرح جدول ۱ اشاره می‌شود:

یکپارچه‌سازی، تجمیع اراضی، تسطیح اراضی، پوشش انهار، ... و بالأخره امکان اعمال سیاست‌های کشاورزی منطبق بر مطالعات و برنامه‌ریزی توسعه پایدار کشاورزی ارزیابی شده‌اند. پس از شناسایی و اولویت‌بندی تعاونی‌ها از نظر میزان عملیات اجرایی انجام‌شده در خصوص توسعه کشاورزی، جایگاه آن‌ها در افزایش تولید، اشتغال، درآمد، مشارکت، ... و به‌طور کلی توسعه کشاورزی پایدار، مشخص شده است.

۲.۱. پیشینه نظری تحقیق

جدول ۱- مطالعات داخلی و خارجی نقش تعاونی‌های در توسعه کشاورزی پایدار

ماخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۲.

نام محقق	سال	عنوان	نتایج
سعدی، حشمت‌الله	۱۳۸۸	بررسی اثرات تعاونی‌های تولید کشاورزی در استان همدان	در بررسی خود عملکرد تعاونی‌ها را در حوزه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی ضعیف ارزیابی کرده است.
شاهین، حاتم	۱۳۸۸	آسیب‌شناسی تعاونی‌های تولید روستایی نمونه موردی بخش زرقان	مهم‌ترین ضعف تعاونی‌ها را در دستیابی به هدف توسعه کشاورزی پایدار، کمبود منابع مالی، عدم آگاهی اعضاء و تضاد اجتماعی روستاییان می‌داند.
رکن‌الدین افتخاری، بدری	۱۳۹۱	بنیان‌های نظریه‌ای الگوی توسعه‌ای روستای نمونه	محقق خاطرنشان می‌سازد که تعاونی‌ها نقشی مؤثر در ایجاد تعامل و سه عرصه عمل فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی در تحقق توسعه پایدار دارند.
دولتر، پالت و والیما ۱	۲۰۰۸	رنسانس تعاونی‌های قرن ۲۱-درس‌هایی از مطالعات میدانی	یافته‌های محقق نشان می‌دهند که عوامل مختلفی مانند دولتی شدن تعاونی‌ها، ضعف مدیریت و نبود منابع مالی مهم‌ترین عوامل در عدم موفقیت تعاونی‌ها در دستیابی به هدف توسعه کشاورزی پایدار بوده‌اند.
تانگوئی و اسپیلمن ۲	۲۰۰۹	فقیران روستایی از طریق سازمان‌های تولیدی چه بدست آورده‌اند؟ یک مطالعه از تعاونی‌های بازاریابی در اتیوپی	نتایج تحقیق نشان می‌دهد که کشاورزان فقیر به دلیل نداشتن سرمایه، تمایل به مشارکت در سازمان‌های تعاونی و دستیابی به توسعه کشاورزی پایدار را ندارند.
دنگ، هانگ، ایگز و رزول ۳	۲۰۱۰	حمایتهای سیاسی و ظهور تعاونی حرفه‌ای کشاورزی در چین روستایی	نتایج حاصله حاکی از نقش مؤثر تعاونی‌ها در توسعه کشاورزی و روستایی پایدار در سطح محلی، منطقه‌ای و ملی است.
میزهانگ ۴	۲۰۱۰	مطالعه عملکرد تعاونی‌های کشاورزی در امنیت غذایی	نتایج تحقیق بر جایگاه برجسته تعاونی‌های کشاورزی در افزایش قدرت رقابت و درآمد کشاورزان و توسعه کشاورزی پایدار تأکید دارد.
زرافشانی، رستمی تبار، حسین‌نیا، اکبری و آزادی ۵	۲۰۱۰	آیا تعاونی‌های کشاورزی موفق هستند؟ مطالعه موردی غرب ایران	در تحقیق خود خاطرنشان می‌سازد که تعاونی‌های تولید در ایران نقش غیرقابل‌انکاری در ساختاری اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جوامع روستایی و توسعه کشاورزی داشته و دارند.
عارف ۶	۲۰۱۱	تاثیر تعاونی‌های کشاورزی در توسعه کشاورزی در ایران	محقق نشان می‌دهد که تعاونی‌های تولید کشاورزی در ایران می‌توانند زمینه مناسبی را جهت توسعه کشاورزی پایدار به وجود آورند.
کاسیه، جلتا، شیفر، باندو و مکوری ۷	۲۰۱۲	اتخاذ شیوه‌های پایدار مدار در کشاورزی خرده‌پا شواهدی از روستاهای تانزانیا	نتایج حاکی از نقش مؤثر تعاونی‌ها در افزایش مهارت‌های و آگاهی کشاورزان خرده‌پا برای اجرای سیاست‌های کشاورزی پایدار است.

کشاورزی و یک شرکت تعاونی در حوزه فعالیت‌های گلخانه‌ای فعالیت می‌کند.

بر اساس جدول ۲ تعداد کل بهره‌برداران عضو تعاونی تولید در شهرستان نیشابور ۳۲۴۸ نفر و کل مساحت واحدهای بهره‌برداری اعضا ۱۷۹۲۱ هکتار است. بدین ترتیب متوسط هر واحد بهره‌برداری ۵٫۵ هکتار است. حدود ۱۹۷۲۶ هکتار از اراضی کشاورزی در حوزه عمل این تعاونی‌ها قرار دارد که ۱۷۹۲۱ هکتار متعلق به اعضاست. درصد عضویت اعضا از کل حوزه عمل تعاونی‌ها به تفکیک دهستان‌های مختلف شهرستان نشان می‌دهد که تقریباً بیش از ۸۰ درصد اراضی حوزه عمل تعاونی‌ها، متعلق به اعضاست.

تعاونی‌های تولید ۷/۵ درصد از اراضی کشاورزی و ۸/۷ درصد از روستاهای شهرستان نیشابور را تحت پوشش داشته و حدود ۲۰ درصد از پتانسیل‌های کشاورزی شهرستان نیشابور، در حوزه شرکت‌های تعاونی تولید روستایی قرار دارد. موقعیت تعاونی‌های تولید روستایی در شهرستان نیشابور در بخش‌ها و دهستان‌های مختلف شهرستان در شکل ۱ نشان داده شده است.

جدول ۲- مشخصات کلی تعاونی‌های تولید روستایی شهرستان نیشابور

مأخذ: سازمان تعاون روستایی استان خراسان رضوی، ۱۳۹۲.

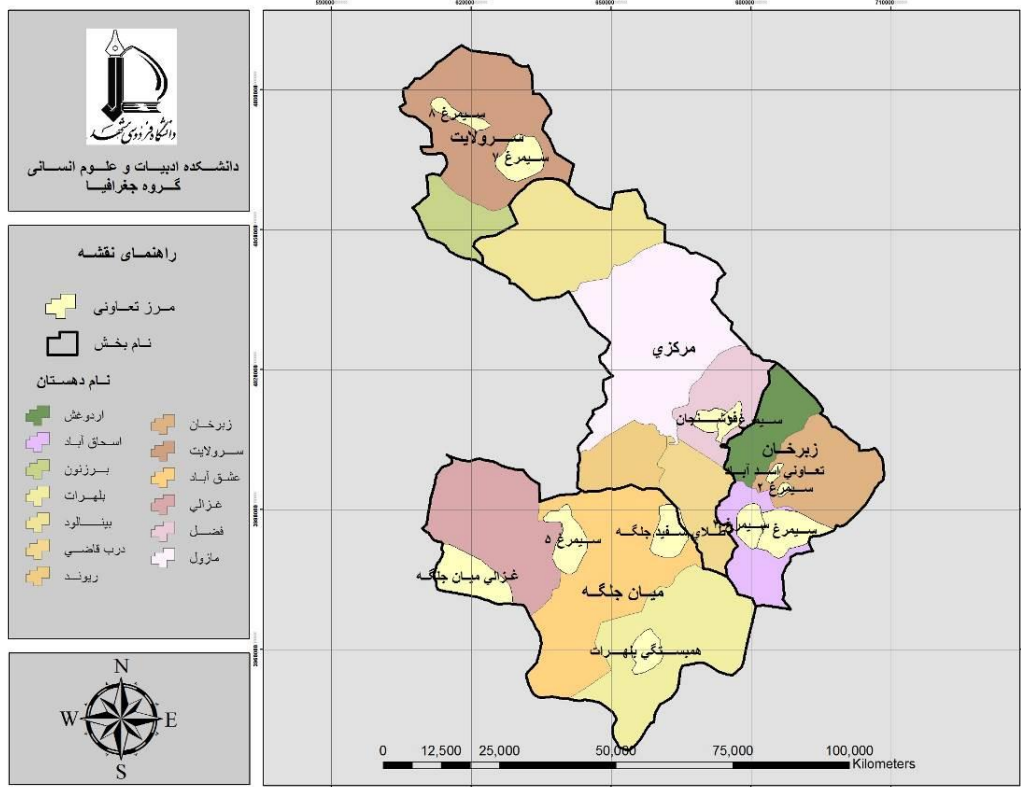
ردیف	نام تعاونی	محل استقرار	تعداد روستا	سال تأسیس	تعداد اعضا	اراضی کشاورزی اعضا (هکتار)	اراضی کشاورزی حوزه عمل تعاونی تولید (هکتار)
۱	اسدآباد	اسدآباد	۲	۱۳۶۹	۱۲۱	۴۲۰	۵۶۰
۲	فوشنجان	فوشنجان	۲	۱۳۷۴	۳۶۲	۱۳۳۷	۱۵۷۷
۳	سیمرغ ۱	دشت	۳	۱۳۷۵	۳۲۵	۸۶۰	۱۰۲۷
۴	سیمرغ ۲	حاجی‌آباد	۳	۱۳۷۵	۱۷۶	۸۳۷	۸۷۵
۵	سیمرغ ۳	حسین‌آباد	۸	۱۳۷۵	۳۲۴	۱۶۱۶	۲۱۰۶
۶	سیمرغ ۴	اسحاق‌آباد	۳	۱۳۷۵	۳۹۹	۱۳۸۰	۱۴۵۰
۷	سیمرغ ۵	اردمه	۱	۱۳۷۵	۲۰۵	۱۳۵۴	۱۳۷۴
۸	سیمرغ ۷	عبدالله‌گیو	۴	۱۳۷۵	۴۰۴	۲۷۷۰	۳۰۲۰
۹	سیمرغ ۸	ینگجه	۲	۱۳۷۵	۱۹۱	۹۹۷	۱۲۲۷
۱۰	طلای سفید	صمدیه	۶	۱۳۸۵	۱۸۰	۱۸۳۰	۱۸۶۰
۱۱	غزالی میان	چاه سالار	۳	۱۳۸۵	۲۸۱	۲۳۲۰	۲۳۵۰
۱۲	همبستگی	ریگی	۳	۱۳۸۵	۲۸۰	۲۲۰۰	۲۳۰۰
	مجموع	-	۴۰	-	۳۲۴۸	۱۷۹۲۱	۱۹۷۲۶

مطالعات انجام‌شده در نقاط مختلف جهان و ایران نشان می‌دهد که تعاونی‌های تولید به‌عنوان یک نظام بهره‌برداری مناسب، می‌تواند بر کم و کیف عملکرد کشاورزی پایدار در سه بعد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی تأثیر داشته باشد؛ اما اغلب آن‌ها از زمان تأسیس دارای مشکلات و نواقصی بوده‌اند که مانع دستیابی آن‌ها به اهداف توسعه کشاورزی پایدار و در نهایت توسعه اقتصادی، اجتماعی روستاییان شده است.

۲. روش‌شناسی تحقیق

۱.۲. قلمرو جغرافیایی تحقیق

محدوده مورد مطالعه این پژوهش شهرستان نیشابور می‌باشد. این شهرستان با وسعت ۶۷۶۳/۱۴ کیلومترمربع (معادل ۵٫۸ درصد از کل استان)، در فاصله ۱۲۰ کیلومتری از مرکز استان خراسان رضوی، در مدارهای بین ۵۸ درجه تا ۵۹ درجه و ۱۷ دقیقه طول شرقی - غربی و ۳۵ درجه و ۴۱ دقیقه تا ۳۶ درجه و ۵۱ دقیقه عرض شمالی - جنوبی قرار گرفته است این شهرستان با ۱۳ تعاونی تولید روستایی از نظر تعداد تعاونی تولید در رتبه اول استان قرار دارد. در حال حاضر در سطح شهرستان نیشابور ۱۲ تعاونی تولید روستایی در بخش

شکل ۱- پراکندگی تعاونی‌های تولید روستایی در شهرستان نیشابور

ماخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۲.

۲.۲. روش تحقیق

جمعیت کشاورز هر روستا تعدادی نمونه با استفاده از فرمول زیر محاسبه شده است.

$$p = \frac{n}{N}$$

با توجه به اینکه طبق محاسبات تعداد نمونه در بعضی روستاها کم بود، تعداد نمونه در روستاهای بالای ۵۰ خانوار حداقل ۱۰ کشاورز در نظر گرفته شده است. بدین ترتیب حجم نمونه به ۱۶۸ نمونه افزایش می‌یابد.

روش تحقیق، پیمایش و مطالعات میدانی بوده و داده‌های مورد نظر از طریق مراجعه به اسناد، مصاحبه و پرسشنامه جمع‌آوری شده است. جهت سنجش پایایی ابزار و همسازی درونی سؤالات، از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است. این ضریب در سنجش‌های اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی به ترتیب ۰/۸۶، ۰/۷۸ و ۰/۸۸ به دست آمد که نشان از پایایی قابل قبول است. روایی و اعتبار محتوایی پرسشنامه نیز مورد تأیید استادان، صاحب‌نظران و متخصصان قرار گرفته است.

موضوع مورد مطالعه، از نوع تحقیق توصیفی - تحلیلی است. جامعه آماری تحقیق شامل کشاورزان عضو تعاونی‌ها (۲۶۷۸ نفر بهره‌بردار) از ۱۲ روستای دارای تعاونی تولید روستایی شهرستان نیشابور در سال ۱۳۹۲ می‌باشد. حجم نمونه بر اساس فرمول کوکران، برابر ۱۵۵ نفر کشاورز به شرح زیر برآورد شده است.

$$n = \frac{\frac{t^2 pq}{d^2}}{1 + \frac{1}{N} \left(\frac{t^2 pq}{d^2} - 1 \right)}$$

$$n = \frac{\frac{(1.96)^2 (0.7)(0.3)}{0.07^2}}{1 + \frac{1}{2678} \left(\frac{(1.96)^2 (0.7)(0.3)}{0.07^2} - 1 \right)} = 155$$

روش نمونه‌گیری، تصادفی طبقه‌ای با تخصیص متناسب بوده است و با استفاده از نمونه‌گیری طبقه‌ای، جامعه مورد مطالعه در قالب روستاها گروه‌بندی شده و سپس با توجه به

۳.۲. متغیرها و شاخص‌های تحقیق

عملکردهای کم‌وبیش متفاوت به‌خوبی مشخص می‌کند که کشاورزی پایدار یک مفهوم ثابت نیست و کاربرد آن از یک منطقه به منطقه دیگر متفاوت است؛ اما آنچه در کشاورزی پایدار ثابت است چارچوب پایداری است که دارای ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی است. پایداری اقتصادی بر پایه پایداری تولید، افزایش بهره‌وری، متنوع‌سازی، اشتغال پایدار، درآمد مناسب و کافی برای کشاورزان است. پایداری اجتماعی نیازمند توسعه عدالت و برابری، افزایش سرمایه انسانی و اجتماعی، گسترش مشارکت، کمک به فقرزدایی و بهبود کیفیت زندگی است. پایداری طبیعی به معنای سازگاری با محیط‌زیست است. هدف اصلی تحقیق بررسی عملکرد تعاونی‌های تولید روستایی در توسعه کشاورزی پایدار است که

بر اساس چارچوب‌های آن، عملکرد تعاونی‌های تولید و پایداری کشاورزی در ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی از طریق شاخص‌های مختلف مورد تحلیل و ارزیابی قرار گرفته است. از آنجایی که ماهیت پایداری کشاورزی به‌گونه‌ای است که در ارزیابی آن نمی‌توان همه شاخص‌های پایداری کشاورزی را به‌صورت عینی و کمی گردآوری نمود، لذا در بیشتر پژوهش‌های انجام شده در مورد ارزیابی پایداری کشاورزی، تنها به بررسی شاخص‌های ذهنی که تحت تأثیر شاخص‌های عینی هستند، پرداخته شده است. در این پژوهش نیز، نحوه تحلیل بر اساس شاخص‌های ذهنی پایداری بوده است. لذا برای این‌که متغیرهای تحقیق قابلیت سنجش و ارزیابی را پیدا کنند، به شاخص‌ها و مفاهیم عینی‌تری به شرح شکل ۲ تبدیل شده که بتوان آن‌ها را مشخص و اندازه‌گیری نمود.

شکل ۲- شاخص‌ها و متغیرهای تحقیق

مأخذ: مطیعی و شمسایی (۱۳۸۸)؛ تقدیسی و بسحاق (۱۳۹۱)؛ باصری و همکاران (۱۳۸۹)؛ اسدی و ورزمباری (۱۳۸۹)؛ ون کاونبرگ و همکاران^۸ (۲۰۰۷)؛ سازمان خواربار جهانی^۹ (۲۰۰۰)؛ کریمی^{۱۰} (۱۹۹۵)؛ رسول و تاپا^{۱۱} (۲۰۰۳)؛ بیکر^{۱۲} (۱۹۹۷)؛ هرزنگ و گونتج^{۱۳} (۱۹۹۸)؛ نیجکامپ و ویکر^{۱۴} (۲۰۰۰)؛ استوک، پاپندیک، ساکستون، کمپل و وان اورت^{۱۵} (۱۹۹۴)؛ اسمیت و مکدونالد^{۱۶} (۱۹۹۸).

۳. مبانی نظری تحقیق

کشاورزی پایدار یک شاخه مهم از توسعه پایدار است و پس از اعلامیه توسعه پایدار در کنفرانس محیط‌زیست و توسعه سازمان ملل در ریودوژانیرو در سال ۱۹۹۲ وارد ادبیات جهان شد. این مفهوم یک موضوع پیچیده تحقیقاتی در میان دانش کشاورزی، اکولوژی و جامعه‌شناسی است و بر مدیریت و

بر این مبنا تأثیر تعاونی‌ها در افزایش میزان پایداری از دیدگاه پایداری اقتصادی، پایداری اجتماعی و پایداری زیست‌محیطی با استفاده از طیف لیکرت (خیلی زیاد=۵، زیاد = ۴، متوسط = ۳، کم=۲ و خیلی کم=۱) از منظر بهره‌برداران عضو ارزیابی شده است.

وسیله مناسبی برای افزایش کارایی و اثربخشی نیروی عظیم انسانی است. تعاونی‌ها به‌عنوان تشکل‌هایی که در عرصه اجتماع فعالیت می‌کنند، قادر به اعمال مدیریت منابع پایدار هستند. به‌عبارت‌دیگر توسعه‌ای که تعاونی‌ها به دنبال آن هستند، توسعه پایدار است.

در حال حاضر کشورهای اندکی در جهان هستند که در آن‌ها تعاونی‌ها به‌عنوان کارگزاران مهم توسعه پایدار شناخته نشده باشند.

در ایران پس از اصلاحات ارضی، شاهد پیدایش انواع تعاونی‌ها در بخش کشاورزی بوده‌ایم. در عمل می‌توان این نظام را ابزاری مناسب برای توسعه کشاورزی و نیز به‌مثابه بخش اساسی سیاست‌های توسعه روستایی و مرتبط با برنامه‌های ملی در نظر گرفت. در این چارچوب لازم است روستاییان و کشاورزان از طریق نهادها و سازمان‌های مردمی در امور روستایی و کشاورزی خود دخالت و تصمیم‌گیری و مشارکت نموده و احساس کنند در منافع حاصل از توسعه نقش دارند. این اقدام نیازمند گذار و تغییر مدیریت از بالا به پایین به مدیریت پایین به بالاست و اندیشه مردم محور و مشارکت محلی را می‌طلبد و باعث افزایش مشارکت و توانمندسازی کشاورزان شده و شیوه‌های توسعه پایدار کشاورزی را عمق می‌بخشد. در حال حاضر شرکت‌های تعاونی تولید در مناطق مختلف کشور، باوجود مشکلات فراوان گام‌های اولیه خودگردانی را برداشته و رفته‌رفته با رفع موانع و مشکلات پیش رو و استقلال کامل خود به فعالیت‌های کارآمد می‌پردازند.

۴. یافته‌های تحقیق

۴.۱. ویژگی‌های عمومی کشاورزان عضو

بر اساس جدول ۳، میانگین سن کشاورزان عضو تعاونی ۵۰/۷۲ سال (انحراف معیار ۱۵/۹۱)؛ و متوسط سابقه کار کشاورزی ۳۲/۰۱ سال (انحراف معیار ۱۶/۳۹) است. متوسط بعد خانوار ۳/۷۳ نفر (انحراف معیار ۱/۳) و متوسط افراد شاغل خانوار ۱/۴۷ نفر است که غالباً در شغل کشاورزی اشتغال دارند.

بهره‌برداری از اکوسیستم‌های کشاورزی، به صورتی که تنوع بیولوژیکی، بهره‌وری، تجدید ظرفیت، پایداری و توانایی عملکرد را حفظ کند (کرمی و رضایی مقدم، ۱۳۷۷، ص. ۲) ضمن آنکه هم امروز و هم در آینده پربازده باشد و از نظر اکولوژیکی، اقتصادی و اجتماعی در سطح محلی، ملی و بین‌المللی به اکوسیستم ضرر نرساند، تأکید می‌کند (زاهدی و نجفی، ۱۳۸۵، ص. ۸). کشاورزی پایدار به‌عنوان یک نظام یکپارچه عملیات تولیدی تعریف می‌شود که در درازمدت کارکردهای زیر را داشته باشد:

- به کاراترین نحو از منابع تجدید ناپذیر استفاده کند و پایایی اقتصادی عملیات کشاورزی را پایدار سازد.
- مشاغل دائم، درآمد کافی و شرایط مناسب زندگی و کار برای کسانی که در فرایند تولید محصولات کشاورزی اشتغال دارند، ایجاد کند.
- باعث استفاده مولدتر از دانش و عملیات محلی و افزایش خوداتکایی در میان روستاییان و کشاورزان شود.
- از یک‌سو محدودیت‌های محیط‌زیست و از طرف دیگر بر پایداری اقتصادی تأکید داشته باشد (تایت و موریس^{۱۷}، ۲۰۰۰، ص. ۲۴۷)
- عملکردهای کم‌وبیش متفاوت به‌خوبی مشخص می‌کند که کشاورزی پایدار یک مفهوم ثابت نیست و کاربرد آن از یک منطقه به منطقه دیگر متفاوت است؛ اما آنچه در کشاورزی پایدار ثابت است، چارچوب پایداری است که دارای ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی است. پایداری مفهوم پیچیده‌ای است و تعریف دقیقی از آن امکان‌پذیر نیست؛ اما آنچه مشخص است این است که مشارکت تنها راه‌حل رسیدن به پایداری است.

توسعه کشاورزی پایدار قبل از هر چیز به ساختار سازمانی و نهادهای مدنی و تشکل‌های مردمی توانمند مشارکتی بستگی دارد که بتواند ظرفیت اداره و کنترل زندگی جوامع محلی را افزایش داده و مردم را در دستیابی به اهدافشان سازمان‌دهی کند. بدیهی است که یکی از الگوهای مشارکت سازمان‌یافته، شرکت‌های تعاونی است که زمینه استفاده سیستماتیک از مشارکت مردم را در برنامه‌های توسعه اقتصادی فراهم می‌کند و

جدول ۳- ویژگی‌های عمومی کشاورزان عضو تعاونی‌های تولید

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۲

ردیف	ویژگی‌های عمومی	میانگین	انحراف معیار
۱	سن پاسخگو	۵۰/۷۲	۱۵/۹۱
۲	سابقه کار کشاورزی	۳۲/۰۱	۱۶/۳۹
۳	تعداد افراد خانواده	۳/۷۳	۱/۳
۴	تعداد افراد شاغل خانواده	۱/۴۷	۰/۸۲
۵	تعداد افراد شاغل خانواده در بخش کشاورزی	۱/۴۳	۰/۷۸

جدول ۴- ویژگی‌های عمومی واحدهای بهره‌برداری اعضا تعاونی

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۲

ردیف	ویژگی‌های عمومی	میانگین	انحراف معیار
۱	وسعت کل اراضی زراعی	۴/۳۵	۶/۰۷
۲	وسعت کل اراضی باغی	۱/۲	۱/۷۵
۳	تعداد قطعات آبی	۳/۲۷	۲/۵۷
۴	تعداد قطعات دیم	۳/۱	۲/۶۷

توسعه تمامی سطوح و مراحل اعم از مراحل قبل از کاشت تا مراحل پس از برداشت است، لذا مهم‌ترین اقدامات تعاونی‌های تولید روستایی در روستاهای تحت پوشش، در قالب ۱۱ شاخص زیربنایی زیر در سطح شهرستان نیشابور مورد ارزیابی و تحلیل قرار گرفتند:

- مطالعات فاز صفر و یک
- یکجا کشتی و تجمیع اراضی کشاورزی
- تسطیح و آماده‌سازی اراضی کشاورزی
- ایجاد سیستم‌های آبیاری و الگوی نوین آبیاری
- تأسیس شبکه‌های نوین آبیاری و پوشش آنها
- احداث راه‌های ارتباطی میان مزارع و روستاها
- ارائه خدمات ماشینی و ماشین‌آلات کشاورزی
- اصلاح و احیا قنوات
- تدوین الگوی کشت
- برگزاری کلاس‌ها و دوره‌های آموزشی و ترویجی
- توسعه صنایع تبدیلی

سپس تعاونی‌های تولید از این نظر که به چند درصد از روستاهای تحت پوشش خود، اقدامات زیرساختی را ارائه داده‌اند، به شرح جدول ۵ مورد بررسی قرار گرفتند.

۲.۴. ویژگی‌های واحدهای بهره‌برداری اعضا تعاونی تولید

بررسی اندازه واحد بهره‌برداری در میان کشاورزان، نشان‌دهنده کوچکی و قطعه‌قطعه بودن زمین‌های زراعی است. همان‌گونه که در جدول ۴ مشخص است میانگین اراضی زراعی ۴/۳۵ هکتار (انحراف معیار ۶/۰۷) است. کوچک بودن واحدهای بهره‌برداری در اراضی باغی مشهودتر است. میانگین اراضی باغی ۱/۲ (انحراف معیار ۱/۷۵) است. به‌طور متوسط تعداد قطعات آبی ۳/۲۷ هکتار (انحراف معیار ۲/۵۷) و تعداد قطعات دیم ۳/۱ هکتار (انحراف معیار ۲/۶۷) است. قطعه‌قطعه بودن اراضی، دوری قطعات از یکدیگر و غیر هندسی بودن ابعاد اراضی از مشکلات ساختاری بخش کشاورزی منطقه است که مشکلات زیادی را در استفاده از ماشین‌آلات کشاورزی، آبیاری و ... به وجود آورده است.

۳.۴. عملکرد تعاونی‌های تولید روستایی در ارائه خدمات

فنی و زیرساختی

در منطقه مورد مطالعه کوچک بودن و پراکندگی قطعات زراعی امکان استفاده بهینه و مناسب از تکنیک‌های پیشرفته و ماشین‌آلات را محدود نموده و تجهیز زیرساخت‌ها و بهره‌برداری صحیح از منابع آب‌و خاک را با مشکل مواجه ساخته است. با توجه به این‌که اصلاح و توسعه ساختاری بخش کشاورزی، منوط به

جدول ۵- درصد روستاهای برخوردار از خدمات زیرساختی تعاونی‌های تولید شهرستان نیشابور

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۲.

نام شهرستان	بکجا کشتی	تسطیح اراضی	الگوی آبیاری	پوشش انهار	راه میان مزارع	ماشین آلات	اصلاح قنوات	صفر و یک	مطالعات فاز	تدوین الگوی کشت	دوره آموزشی	صنایع تبدیلی
اسدآباد	۵۰	۵۰	۵۰	۱۰۰	۰	۵۰	۰	۰	۰	۰	۱۰۰	۰
فوشنجان	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۵۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۵۰
سیمرغ ۱	۳۳	۳۳	۳۳	۶۷	۰	۳۳	۰	۰	۰	۰	۱۰۰	۰
سیمرغ ۲	۳۳	۳۳	۳۳	۶۷	۰	۳۳	۰	۰	۰	۰	۱۰۰	۰
سیمرغ ۳	۳۸	۳۸	۳۸	۶۳	۰	۱۳	۰	۰	۰	۰	۶۳	۰
سیمرغ ۴	۵۰	۵۰	۵۰	۱۰۰	۰	۵۰	۰	۰	۰	۱۰۰	۱۰۰	۰
سیمرغ ۵	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۰	۱۰۰	۰	۰	۰	۰	۱۰۰	۰
سیمرغ ۷	۵۰	۵۰	۲۵	۷۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۰۰	۰
سیمرغ ۸	۵۰	۵۰	۵۰	۱۰۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۰۰	۰
طلای سفید جلگه	۳۳	۳۳	۵۰	۸۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۶۷	۰
غزالی میان جلگه	۳۳	۳۳	۶۷	۱۰۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۰۰	۰
همبستگی بلهرات	۳۳	۳۳	۳۳	۱۰۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۰۰	۰

تأسیس با وزن پیشنهادی کارشناسان به شرح جدول ۶ و ۷ محاسبه شد. ارقام به دست آمده نشان دهنده فاصله زیاد شاخص‌ها از نقطه ایده‌آل مثبت و فاصله کم آن‌ها از نقطه ایده‌آل منفی و به عبارتی عملکرد ضعیف اغلب تعاونی‌ها در ارائه خدمات در روستاهای تحت پوشش است.

جهت ارزیابی و مقایسه ۱۲ تعاونی تولید شهرستان در ارائه خدمات زیربنایی به روستاهای تحت پوشش (درصد روستاهای دریافت کننده خدمات)، از طریق تکنیک تأسیس، عملکرد آن‌ها ارزیابی و رتبه‌بندی شده است. رتبه‌بندی تعاونی‌های تولید بر اساس شاخص‌های ارزیابی با استفاده از تکنیک

جدول ۶- محاسبه فاصله شاخص‌ها از ایده‌آل مثبت و منفی در شهرستان نیشابور

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۲.

شاخص‌ها	بکجا کشتی	تسطیح اراضی	الگوی آبیاری	پوشش انهار	راه‌های بین مزارع	ماشین آلات کشاورزی	اصلاح قنوات	تدوین الگوی کشت	مطالعات فاز ۱	دوره‌های آموزشی	صنایع تبدیلی
وزن	۴	۲	۲	۱/۳۳	۱/۳۳	۱/۳۳	۱/۳۳	۲	۲	۱	۲
ایده‌آل منفی	۰,۰۰	۰,۰۰	۰,۰۰	۰/۱۳	۰,۰۰	۰,۰۰	۰,۰۰	۰,۰۰	۰,۰۰	۰/۰۹	۰,۰۰
ایده‌آل مثبت	۲	۱/۰۸	۱/۰۸	۰/۹۲	۱/۲۷	۰/۹۱	۱/۱۶	۱/۴۲	۱/۴۴	۰/۳۷	۱/۹۲

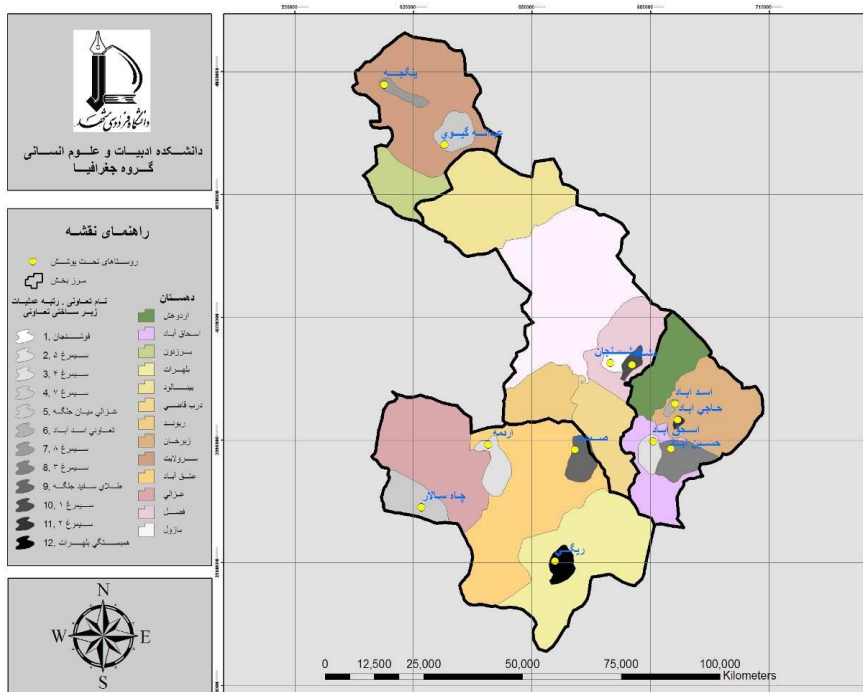
جدول ۷- رتبه‌بندی تعاونی‌های شهرستان نیشابور در ارائه خدمات زیربنایی کشاورز

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۲.

رتبه	نام تعاونی	نام روستا	فاصله از ایده‌آل مثبت	فاصله از ایده‌آل منفی	نسبی نزدیکی
۱	اسدآباد	اسدآباد	۳/۳۷۴	۱/۴۵۲	۰/۳۰۱
۲	فوشنجان	فوشنجان	۰/۴۷۳	۴/۰۶۰	۰/۸۹۶
۳	سیمرغ ۱	دشت	۳/۵۸۶	۰/۹۸۶	۰/۲۱۶
۴	سیمرغ ۲	حاجی‌آباد	۳/۵۸۶	۰/۹۸۶	۰/۲۱۶
۵	سیمرغ ۳	حسین‌آباد	۳/۵۷۰	۱/۰۲۶	۰/۲۲۳
۶	سیمرغ ۴	اسحاق‌آباد	۳/۰۶۴	۲/۰۲۷	۰/۳۹۸
۷	سیمرغ ۵	اردمه	۳/۰۹۱	۲/۷۵۷	۰/۴۷۱
۸	سیمرغ ۷	عبدا... گیو	۳/۲۲۲	۱/۹۰۱	۰/۳۷۱
۹	سیمرغ ۸	ینگجه	۳/۴۷۲	۱/۳۷۳	۰/۲۸۳
۱۰	طلای سفید	صمدیه	۳/۶۲۷	۱/۰۰۶	۰/۲۱۷
۱۱	غزالی میان	چاه سالار	۳/۳۱۶	۱/۸۲۲	۰/۳۵۵
۱۲	همبستگی	ریگی	۳/۶۵۲	۰/۹۸۹	۰/۲۱۳

بر مبنای رتبه‌های محاسبه‌شده، تعاونی‌های فوشنجان، سیمرغ ۵ و سیمرغ ۴ با ضریب عملکرد ۰/۸۹۶، ۰/۴۷۱ و ۰/۳۹۸ بیشترین خدمات زیرساختی توسعه کشاورزی را به روستاهای تحت پوشش خود ارائه داده‌اند و برعکس تعاونی‌های تولید همبستگی بلهرات، سیمرغ ۲ و ۱ با ضریب عملکرد

۰/۲۱۳ و ۰/۲۱۶ کمترین خدمات را به روستاهای تحت پوشش خود را ارائه داده‌اند. رتبه‌بندی تعاونی‌های تولید بر اساس ارائه خدمات زیرساختی به روستاهای تحت پوشش در شکل ۳ نشان داده شده است.

شکل ۳- رتبه‌بندی تعاونی‌های تولید در ارائه خدمات زیر ساختی به روستاها

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۲.

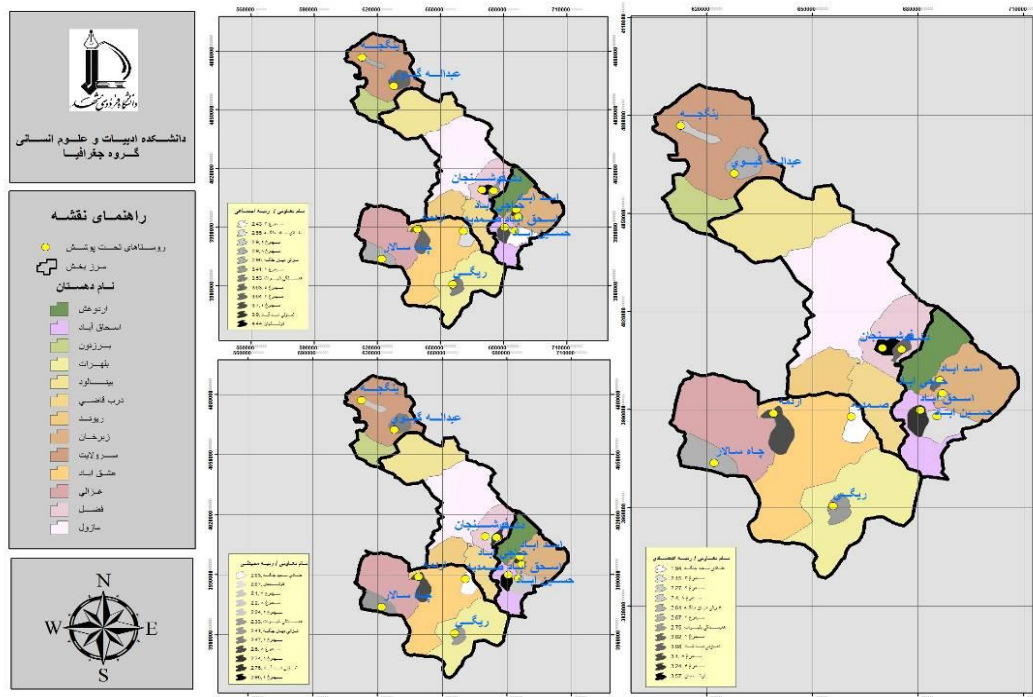
۴.۴. ارزیابی شاخص‌های پایداری کشاورزی در روستاهای تحت پوشش

به منظور نشان دادن میزان پایداری کشاورزی در سه بعد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی، میانگین پایداری ۱۳ شاخص اقتصادی، ۱۶ شاخص اجتماعی و ۲۰ شاخص زیست‌محیطی به تفکیک در ۱۲ روستای تحت پوشش تعاونی به شرح جدول ۸ محاسبه گردید. این میزان با توجه به طیف ۵ گزینه‌ای پرسشنامه‌ها (خیلی زیاد=۵، زیاد=۴، متوسط=۳، کم=۲ و خیلی کم=۱) بوده است و میانگین پایداری ابعاد مختلف پایداری با عدد ۳ به عنوان میانه نظری مقایسه شده است. نتایج حاصل از بررسی وضعیت پایداری کشاورزی در سطح شاخص‌های مختلف در میان روستاهای تحت پوشش

تعاونی‌ها نشان می‌دهد که میانگین پایداری در ابعاد مختلف اقتصادی، زیست‌محیطی و اجتماعی، به ترتیب ۲/۷۴، ۲/۴۱ و ۳/۳۳ است. بر این مبنا میزان پایداری در بعد پایداری اجتماعی از حد متوسط بالاتر است، در بعد پایداری اقتصادی به حد متوسط نزدیک است و در بعد پایداری زیست‌محیطی به سمت کمتر از متوسط گرایش دارد که باید به عنوان یکی از رویکردهای اصلی افزایش سطح پایداری کشاورزی مورد توجه قرار گیرد. همچنین مقایسه میانگین پایداری کشاورزی در سه بعد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی در روستاهای تحت پوشش به تفکیک تعاونی‌ها نشان می‌دهد که در روستای فوشنجان، سیمرغ ۵ و سیمرغ ۴ میانگین پایداری بالاتر از سایر تعاونی‌ها می‌باشد.

جدول ۸- میانگین پایداری کشاورزی در سه بعد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی
مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۲.

ردیف	نام تعاونی	نام روستا	پایداری اجتماعی	پایداری محیطی	پایداری اقتصادی
۱	فوشنجان	فوشنجان	۴/۴۴	۲/۰۷	۳/۵۷
۲	سیمرغ ۵	اردمه	۳/۶۳	۲/۶	۳/۱
۳	سیمرغ ۴	اسحاق آباد	۳/۷	۲/۹۵	۳/۲۴
۴	سیمرغ ۷	عبدا... گیو	۳/۶۴	۲/۴۷	۲/۶۷
۵	غزالی میان	چاه سالار	۲/۹۵	۲/۴۱	۲/۶۴
۶	اسدآباد	اسد آباد	۳/۹	۲/۷۶	۳/۰۸
۷	سیمرغ ۸	ینگجه	۲/۹	۲/۲	۲/۴
۸	سیمرغ ۳	حسین آباد	۲/۴۳	۲/۱	۲/۱۵
۹	طلای سفید	صمدیه	۲/۵۵	۲/۰۳	۱/۹۴
۱۰	سیمرغ ۱	دشت	۳/۴۱	۲/۷۴	۳/۰۲
۱۱	سیمرغ ۲	حاجی آباد	۲/۹	۲/۲۴	۲/۲۷
۱۲	بلهرات	ریگی	۳/۵۳	۲/۳۳	۲/۷۵
	میانگین	-	۳/۳۳	۲/۴۱	۲/۷۴

شکل ۴- پایداری کشاورزی در سه بعد اقتصادی، اجتماعی و محیطی در روستاهای تحت پوشش
 مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۲.

۵.۴. تأثیر عملکرد تعاونی‌های تولید در افزایش پایداری کشاورزی
 رتبه عملکرد تعاونی‌ها در ارائه خدمات زیربنایی به روستاهای
 تحت پوشش با رتبه میانگین پایداری اقتصادی، اجتماعی و

جدول ۹- رتبه تعاونی‌ها در ارائه خدمات زیربنایی و پایداری کشاورزی
 مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۲.

ردیف	نام تعاونی	نام روستا	رتبه عملکرد	رتبه اجتماعی	رتبه محیطی	رتبه اقتصادی
۱	فوشنجان	فوشنجان	۱	۱	۱	۱
۲	سیمرغ ۵	اردمه	۲	۵	۳	۳
۳	سیمرغ ۴	اسحاق آباد	۳	۳	۲	۲
۴	سیمرغ ۷	عبدالله گویو	۴	۴	۷	۷
۵	غزالی میانجلکه	چاه سالار	۵	۸	۸	۸
۶	اسدآباد	اسدآباد	۶	۲	۴	۴
۷	سیمرغ ۸	ینگجه	۷	۹	۹	۹
۸	سیمرغ ۳	حسین آباد	۸	۱۲	۱۱	۱۱
۹	طلای سفید	صمدیه	۹	۱۱	۱۲	۱۲
۱۰	سیمرغ ۱	دشت	۱۰	۷	۵	۵
۱۱	سیمرغ ۲	حاجی آباد	۱۱	۱۰	۱۰	۱۰
۱۲	بلهرات	ریگی	۱۲	۶	۶	۶

همبستگی اسپیرمن استفاده شد. نتایج تحلیل در جدول ۱۰ نشان داده شده است:

به منظور بررسی میزان تأثیر عملکرد تعاونی‌ها در ارائه خدمات زیربنایی کشاورزی به روستاهای تحت پوشش بر افزایش پایداری اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی از ضریب

جدول ۱۰- ضریب همبستگی ارائه خدمات زیربنایی و افزایش پایداری

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۲.

ردیف	ابعاد پایداری	ضریب همبستگی	سطح
۱	اقتصادی	۰/۶۲۲	۰/۰۳۱
۲	اجتماعی	۰/۶۳۶	۰/۰۲۶
۳	زیست‌محیطی	۰/۲۱۰	۰/۵۱۳

بر اساس نتایج آزمون، ضریب همبستگی در بعد اقتصادی و اجتماعی به ترتیب $(R = 0.622)$ و $(R = 0.636)$ می‌باشد و مقدار احتمال آزمون در بعد اجتماعی و در بعد اقتصادی از $0/05$ کوچکتر است؛ بنابراین میان رتبه تعاونی‌ها از نظر ارائه خدمات به روستاها و رتبه پایداری کشاورزی در بعد اقتصادی و اجتماعی رابطه مستقیم و معناداری وجود دارد که این ارتباط در بعد اجتماعی قوی‌تر است. به عبارتی تعاونی‌های تولید در افزایش پایداری اجتماعی و اقتصادی مؤثر بوده‌اند؛ اما در بعد زیست‌محیطی ضریب همبستگی $0/210$ و مقدار احتمال آزمون از $0/05$ بزرگتر است و نشان می‌دهد ارتباط معناداری میان عملکرد تعاونی در ارائه خدمات زیربنایی به روستاهای تحت پوشش و افزایش پایداری زیست‌محیطی وجود ندارد. به عبارتی تعاونی‌های تولید در افزایش پایداری زیست‌محیطی تأثیر مثبتی در روستاهای تحت پوشش نداشته‌اند.

۵. بحث و نتیجه‌گیری

در ایران هم مانند بسیاری از کشورهای جهان سوم، به علت وابستگی سیاسی، اقتصادی و تولید علمی و فنی، تقلیدی بودن الگوهای توسعه و عدم موفقیت برنامه‌های اصلاحات ارضی (رکن‌الدین افتخاری، ۱۳۸۲: ۵۳)، موانع بین‌المللی، ملی و محلی و اولویت داشتن صنعت وابسته نسبت به بخش کشاورزی (عبداللهی، ۱۳۷۷: ۹۹) مهم‌ترین وظیفه تعاونی‌های تولید که تغییر ساختاری بخش کشاورزی از طریق یکپارچه‌سازی اراضی و تعاونی کردن تولید است، تحقق‌نیافته است. به عبارتی به علت توسعه کمی تعاونی‌ها و عدم حمایت‌های مالی و تکنولوژیکی دولت (حقوقی اصفهانی، ۱۳۹۱: ۲۳۸)، تعاونی‌های تولید در عمل از اهداف اصلی خود دور شده‌اند؛ زیرا اجرای برنامه‌هایی چون یکپارچه‌سازی، تأسیس شبکه‌های نوین آبیاری، تسطیح اراضی، تدوین الگوی کشت، استفاده از ماشین‌آلات و ... نیازمند حمایت‌های تخصصی و تکنولوژیکی و

منابع مالی زیاد است و بدون حضور نیروی انسانی دولتی در مزارع عملی نمی‌شود. نتایج به دست آمده از مطالعات میدانی نیز در منطقه مورد مطالعه نشان می‌دهد که در حال حاضر تعاونی‌های تولید در سطح شهرستان نیشابور، به‌مثابه واحدهای خدماتی فعال باعرضه نهاده‌های کشاورزی و تولیدی، توسعه مکانیزاسیون و انجام برخی خدمات مهندسی و فعالیت‌های جانبی، در توسعه و رشد کشاورزی در روستاهای تحت پوشش خود نقش نسبتاً مؤثری داشته‌اند؛ اما دو وظیفه کلیدی تعاونی‌ها یعنی تعاونی نمودن تولید و یکپارچه شدن اراضی، در منطقه مورد مطالعه تحقق‌نیافته است و بنابراین علیرغم خدمات و فعالیت‌های کشاورزی مثبت و مؤثر در منطقه، اما از نظر تحول و تغییر ساختاری بخش کشاورزی، عملکرد چندان مطلوبی نداشته‌اند. به‌طوری‌که عملکرد تعاونی‌های تولید در تسطیح اراضی، ایجاد جاده میان مزارع، بهبود سیستم آبیاری و تدوین الگوی کشت ضعیف بوده است و تعاونی‌های تولید شهرستان نیشابور در ارائه خدمات زیربنایی فوق موفق عمل نکرده‌اند. عمده فعالیت‌های مربوط به این مرحله، از سازه‌های محدودکننده توسعه کشاورزی منطقه به شمار می‌رود و در صورت رفع این محدودیت‌ها، گام‌های مؤثری در توسعه کشاورزی منطقه برداشته خواهد شد. لذا ضروری است تعاونی‌های تولید این مهم را مورد توجه قرار داده و در راه رفع آن تلاش بیشتری نمایند.

بررسی تأثیر تعاونی‌های تولید در افزایش پایداری کشاورزی در قالب سه سازه مفهومی اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی نشان داد که در روستاهای مختلف تحت پوشش تعاونی‌ها، میانگین پایداری، غالباً ۳ و در حد متوسط بوده است. در این میان تأثیر تعاونی‌ها در افزایش پایداری در حوزه اجتماعی قوی‌تر بوده است. برگزاری کلاسهای آموزشی-ترویجی، امکان افزایش آگاهی و تبادل اطلاعات را در میان کشاورزان افزایش داده و کشاورزان مطلع و آگاه، در افزایش مشارکت و انگیزه تولید و رعایت اصول کشاورزی پایدار، موفق‌تر عمل نموده‌اند.

اما تأثیر تعاونی‌های تولید در حوزه اقتصادی نزدیک به متوسط بوده است. کمبود سرمایه و منابع مالی و اعتباری، به‌عنوان مهم‌ترین ضعف تعاونی‌ها، باعث شده تا گرایش

بستگی دارد؛ زیرا اجرای عملیات زیرساختی توسعه کشاورزی، نیاز به بودجه مالی زیادی دارد که از توان تعاونی‌های تولید خارج است و در صورتی که ضعف حمایت‌های دولت ادامه داشته باشد، تعاونی‌ها به مدت طولانی‌تری تحت وابستگی دولت بوده و در درازمدت به بنگاه دولتی جهت رفع نیازهای خدماتی کشاورزان، تبدیل می‌شوند.

یادداشت‌ها

- 1- Develtere, Pollett & Wanyama.
- 2- Tanguy & Spielman
- 3- Deng, Huang & Rozelle,
- 4- Meizhang
- 5- Zarafshani, Rostamitabar, Hosseininnia, Akbari & Azadi
- 6- Aref
- 7- Kassie, Jaleta, Shiferaw, Mmbando & Mekuria.
- 8- Van Cauwenberg
- 9- FAO
- 10- Karimi
- 11- Rasul & Thapa
- 12- Becker
- 13- Herzong & Gotch
- 14- Nijkamp & Vreeker
- 15- Smith & McDonald
- 16- Stock, Papendick, Saxton, Campbell & Van Evert
- 17- Tait & Morris.

تعاونی‌ها بیشتر به سمت رفع نیازهای کوتاه‌مدت و ارائه فعالیت‌های خدماتی و توزیع خدمات و نهاده معطوف و خلاصه شود.

این بررسی همچنین نشان داد تأثیر تعاونی‌ها در حوزه زیست‌محیطی ضعیف بوده است. یکی از عوامل مؤثر بر پایداری زیست‌محیطی، تعیین استانداردها و مقررات لازم جهت نحوه استفاده از کودها و سموم شیمیایی و کودهای آلی در امور کشاورزی و تشویق جامعه کشاورز به استفاده مناسب از آن‌هاست که ضمن افزایش عملکرد، از تخریب محیط‌زیست جلوگیری کند؛ اما در این خصوص تعاونی‌ها نقش مؤثری را ایفا ننموده و همسو با کشاورزی پایدار عمل نکرده‌اند.

مقایسه ارائه خدمات زیربنایی و افزایش میزان پایداری کشاورزی در سه بعد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی به تفکیک روستاهای تحت پوشش تعاونی‌ها، حاکی از پایداری اقتصادی و اجتماعی بیشتر روستاهایی است که اقدامات زیرساختی کشاورزی بیشتری توسط تعاونی‌های تولید به آن‌ها ارائه شده است. ارائه خدمات زیربنایی و زیرساختی کشاورزی به روستاهای تحت پوشش، قبل از آن‌که به تعاونی و اعضا تعاونی مربوط باشد به میزان حمایت تخصصی و تکنولوژیکی دولت

کتابنامه

۱. اسدی، ع. و رمزپاری، ح. (۱۳۸۹). ارزیابی پایداری نظام‌های کشاورزی. راهبرد. ۶(۲۱)، ۲۸۷-۲۶۱.
۲. باصری، ب؛ صادقی، ح، و خاکسار، غ. (۱۳۸۹). بررسی عملکرد تعاونی‌های تولید در کشاورزی ایران. فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی. ۱۰(۳)، ۱-۲۴.
۳. تقدیسی، ا. و بسحاق، م. (۱۳۹۱). تحلیل و ارزیابی پایداری کشاورزی در مناطق روستایی و بررسی نقش کشاورزان مطالعه موردی مناطق روستایی شهرستان ازنا. فصلنامه جغرافیا. ۱۰(۳۳)، ۱۴۷-۱۲۹.
۴. حقوقی اصفهانی، م. (۱۳۹۱). شرکتهای تعاونی تولید روستایی. تهران: نشر سمر با همکاری جامعه مشاوران ایران.
۵. رکن‌الدین افتخاری، ع. (۱۳۸۲). توسعه کشاورزی: مفاهیم، اصول، روش تحقیق، برنامه‌ریزی در یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی. تهران: انتشارات سمت.
۶. رکن‌الدین افتخاری، ع. و بدری، ع. (۱۳۹۱). بنیان‌های نظریه‌ای الگوی توسعه‌ای روستای نمونه، رشت: استانداری گیلان.
۷. زاهدی، ش. و نجفی، غ. (۱۳۸۵). مدیریت توسعه کشاورزی پایدار. فصلنامه مطالعات مدیریت بهبود و تحول. ۱۳(۵۰)، ۱۸-۱.
۸. سعدی، ح. ه. (۱۳۸۸). بررسی اثرات تعاونی‌های تولید کشاورزی در استان همدان. مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران. ۴۰(۴)، ۶۸-۵۷.
۹. شاهین، ح. (۱۳۸۸). آسیب‌شناسی تعاونی‌های تولید روستایی نمونه موردی بخش زرقان. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد منتشر نشده)، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران.
۱۰. عبداللهی، م. (۱۳۷۷). نظام‌های بهره‌برداری کشاورزی در ایران. چاپ اول، تهران: وزارت کشاورزی.
۱۱. کرمی، ع. و رضایی مقدم، ک. (۱۳۷۷). فقر و کشاورزی پایدار واکاوی کیفی. فصلنامه روستا و توسعه. ۲(۳)، ۲۹-۱.
۱۲. مطیعی لنگرودی، ح. و شمسایی، ا. (۱۳۸۸). توسعه و کشاورزی پایدار. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

۱۳. سازمان تعاون روستایی خراسان رضوی، (۱۳۹۲). آمار و اطلاعات تعاونی‌های شهرستان نیشابور. مشهد: جهاد کشاورزی خراسان رضوی

14. Aref, F. (2011). Agricultural cooperatives for agricultural development in Iran. *Life Science Journal*, 8(1), 82-85.
15. Becker, B., (1997). Sustainability assessment: a review of values, concepts, and methodological approaches. Consultative Group on International Agricultural Research, the World Bank, Washington, DC, USA.
16. Herzog, F., & Gotsch, N. (1998). Assessing the sustainability of smallholder tree crop production in the tropics: a methodological outline. *Journal of Sustainable Agriculture*, 11(4), 13-37.
17. Deng, H., Huang, J., Xu, Z., & Rozelle, S. (2010). Policy support and emerging farmer professional cooperatives in rural China. *China Economic Review*, 21(4), 495-507.
18. Develtere, P., Pollett, I., Wanyama, F., (2008). *Renaissance of African Cooperatives in the 21th Century –Lessons from the Field*. Chapter 2 in Cooperating out of Poverty: The Renaissance of the African Cooperative Movement, Governance and Social Development Resource Centre.
19. FAO (Food and Agriculture Organization, (2000). *Selected indicators of food and agriculture development in Asia – Pacific region, 1989-1999*. FAO Regional Office for Asian and the Pacific, Bangkok, Thailand.
20. Karami, E. (1995). Agricultural extension: the question of sustainable development in Iran. *Journal of Sustainable Agriculture*, 5(1-2), 61-72.
21. Kassie, M., Jaleta, M., Shiferaw, B., Mmbando, F., & Mekuria, M. (2013). Adoption of interrelated sustainable agricultural practices in smallholder systems: Evidence from rural Tanzania. *Technological Forecasting and Social Change*, 80(3), 525-540.
22. Xiangyu Guo, M. (2010). Study on functions of the agriculture cooperative in food safety. *Agriculture and Agricultural Science Procedia*, 1(1), 477-482.
23. Nijkamp, P., & Vreeker, R. (2000). Sustainability assessment of development scenarios: methodology and application to Thailand. *Ecological Economics*, 33(1), 7-27.
24. Rasul, G., & Thapa, G. B. (2004). Sustainability of ecological and conventional agricultural systems in Bangladesh: an assessment based on environmental, economic and social perspectives. *Agricultural Systems*, 79(3), 327-351.
25. Stock, C. O. R. I., Papendick, K. E., Saxton, G. S., Campbell, & F. K., Van Evert, (1994) A framework for evaluating the sustainability of agricultural system, *American Journal of Alternating Agriculture*, 9(1), 45-50.
26. Smith, C. S., & McDonald, G. T. (1997). Assessing the sustainability of agriculture at the planning stage. *Journal of Environmental Management*, 52(1), 15-37.
27. Tait, J., & Morris, D. (2000). Sustainable development of agricultural systems: competing objectives and critical limits. *Futures*, 32(3), 247-260.
28. Bernard, T., & Spielman, D. J. (2009). Reaching the rural poor through rural producer organizations? A study of agricultural marketing cooperatives in Ethiopia. *Food Policy*, 34(1), 60-69.
29. Van Cauwenbergh, N., Biala, K., Biolders, C., Brouckaert, V., Franchois, L., Ciudad, V. G., ... & Peeters, A. (2007). SAFE—A hierarchical framework for assessing the sustainability of agricultural systems. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 120(2), 229-242.
30. Zarafshani, K., Rostamitabar, F., Hosseininia, G. H., Akbari, M., & Azadi, H. (2010). Are agricultural production cooperatives successful? A case study in Western Iran. *American Eurasian Journal Agriculture & Environment Science*, 8(4), 482-486.

Performance Evaluation of Rural Production Cooperatives on the Sustainable Agricultural Development (Case Study: Nishabour County)

Maryam Hadizadeh Bazaz^{*1} - Khadijeh Bouzarjomehri² - Hamid Shayan³ - Mohsen Novghani Dokht Bahmani

1- Ph.D. Candidate, in Geography & Rural Planning, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

2 - Associate Prof., in Geography & Rural Planning, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

3- Full Prof., in Geography & Rural Planning, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

4- Associate Prof., in Social Planning, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

Received: 14 September 2014

Accepted: 17 February 2015

Abstract

Purpose: In the present research, the effects of rural production cooperatives in sustainable agriculture in the 12 villages of Nishabour have been investigated. The main objective of this research is to analyze of rural production cooperatives in agricultural infrastructure development and its effect on the stability.

Methodology: This research was based on descriptive- analytical methods, and the data were collected using both documentary and field studies. The questionnaires were analyzed using SPSS software and ARC GIS was used in order to create the maps. Statistical community is farmer members (2678 people) living in 12 villages covered with rural production cooperatives. To assess the performance of rural production cooperatives, based on the Topsis technique, eleven indexes in 12 villages are compared and ranked. The impacts of rural production cooperatives on the sustainable agricultural development are analyzed, based on many indicators, including 13 economic indicators, 16 social indicators and 20 environmental indicators.

Findings: The average of the three dimensions of economic, social and environmental sustainability was calculated 2.74, 2.41 and 3.33. On this basis, the cooperative effect of the stronger social sustainability, but economic sustainability in the medium and the environmental sustainability of the impact has been poor. The analytical results indicate that the performance of the rural production cooperatives in most villages has not been successful. Three cooperatives, including Fooshanjan, Simorgh No. 5 and Simorgh No. 4, have provided highest services with the performance ratio of 0.896, 0.471 and 0.398 respectively. These villages have higher stability than other villages in the area. The correlation between the levels of services provided to rural cooperatives and agricultural sustainability Indicative the significant positive correlation in economic and social dimensions.

Research limitation: The major limitation of the study is the lack of information about the performance of the cooperatives in villages covered.

Practical implications: The government should increase the financial and technical support to provide a favorable background for development of RPCs.

Original/value: The present work is original in view of analysis on the effects of rural production cooperatives in agricultural infrastructure development and its effect on the stability in sustainable agriculture.

Key words: Production cooperatives, agricultural infrastructure, sustainable agriculture, Nishabour.

How to cite this article:

Hadizadeh Bazaz, M., Bouzarjomehri, Kh., Shayan, H. & Novghani Dokht Bahmani, M. (2015). Performance evaluation of rural production cooperatives on the sustainable agricultural development (Case study: Nishabour County). *Journal of Research & Rural Planning*, 4(2), 111-125.

URL <http://jrpp.um.ac.ir/index.php/RRP/article/view/40300>

ISSN: 2322-2514

eISSN: 2383-2495